

שמנקודת מבטו של הגוף היוזם, האובייקט לא נמסר רשמית להפעלה, ולכל זה היו לו אישורים שלא היו ניתנים להפרכה ושהכנתם הייתה חלק מחובות תפקידי. (כנראה תמיד הייתי קצת ביוורקראט של ניירת). אולי לא כל כך התעודות שהוא הציג בחקירה הן שהכריעו את הכף (בתקופה הראשונה גם הוא נחקר כחשוד) כמו זה שהנאשמים האחרים שום תעודות לא הציגו, כי את אלה הכפופים שלהם לא הכינו. הם מיהרו מאד, כי כל ההנהגה העליונה ישבה להם על הוריד ולחצה: מיד, מהר, מתי כבר תתחילו לייצר? בשבילם לא התעודות היו חשובות, אלא הייצור. התובע הצבאי היה צריך להיות, כנראה, גם ביוורקראט, ואולי גם בגלל זה הוציא את יאן ג. מהעסק. בקשר לפרשת לאווגובו רצתי קצת קדימה, לכן עכשיו אני חוזר למהלך העניינים הרגיל.

ב"מנהלה המאוחדת" שלנו עבדו מומחים רבים של התעשייה הצבאית שלפני המלחמה. היו לחצים שונים מצד, מה שנקרא: "הגופים", שכאילו, איך זה? הם הרי נגד השלטון הזה (ולמה שיהיו בעד?), ועוד נזיפות אבסורדיות דומות. פאוול נ. היה היחיד שהיה מסוגל לעמוד מולן. הרי הקשרים הטרומ-מלחמתיים מהכלא "ברזה קארטוסקה" חיזקו אותו, הם הגיעו עד הפסגה הגבוהה ביותר, ומהכלבלבים הפשוטים הוא לא פחד. הוא ידע היטב, שללא המומחים הותיקים, ביצוע תוכניות הייצור המתוחות מאד, יהיה קשה להגשמה. הוא ערב להם אישית (קצת דומה למה שפעם עשה בשבילו מיקולקו בוז'יק, דבר אותו הזכרתי קודם). אנשים אלה עבדו בצורה לויאלית, וזאת לא מתוך אהבה לשלטון הנוכחי, דבר שהיה ברור. במושגים שלהם הם עבדו למען פולין, כי כזאת או אחרת, פולין זאת לא פסקה מלהיות מולדתם. את זה הבין פאוול נ.. ברור שהם לא אהבו אותו, אבל כיבדו – זאת הייתה עובדה, והם ידעו שעליו אפשר לסמוך, שאם יקרה משהו, הוא יתערב לטובתם ולא ינטוש אותם. מצידו, פאוול נ. לא היה חייב לאהוב אותם, בעצם כמו שהם אותו, אבל הוא ידע שעליהם הוא יכול לסמוך בכל מה נוגע לייצור, עליו, קודם כל, הוא היה אחראי. בנקודה זו היה קיים "קונקורדאט" מיוחד במינו, אותו אפשר להשוות לנישואים לא כל כך מאהבה, כמו מתבונה.

חופשות, משפחתי לרוב הייתה מבלה באתרים שהיו שייכים למפעלים שלנו, סאז'ינה, אאוגוסטוב או מקום כלשהו אחר (Sarzyna, Augustow). המפעלים שלנו היו ממוקמים, הרי, ביערות, לפעמים ליד נחל קטן או אגם. אוויר טוב, טבע יפה, יערות מלאים בפטריות ובאוכמניות. זיכרון חזק ביותר נשאר לי מאאוגוסטוב. בסביבה הזאת, בבסיס צבאי לשעבר שבו לפני המלחמה הייתה מוצבת החטיבה ה-1 של פרשים (Ulanow Krechowickich), שמפקדה האחרון לפני המלחמה היה, כנראה, אלוף מישנה דאז, גנרל ומפקד הצבא הפולני במערב אחר כך – וולאדיסלב אנדרס.

בדיוק שם היה אחד המפעלים שלנו. לא כל כך רחוק משם, ליד אגמי אאוגוסטוב, היה לפני המלחמה מועדון קצינים של יאכטות. איכשהו הוא היה קשור אדמיניסטרטיבית עם המפעל של אאוגוסטוב. גינה עם הילדים בלתה שם את הקיץ. אני הייתי מגיע מפעם לפעם. עד כמה אגמי אאוגוסטוב היו קסומים – אין צורך לשכנע איש. מי שלא היה – ההפסד כולו שלו, מי שהיה – לא ישכח.

אחרי חזרה מאחת החופשות, בשנת 1954, החלטתי לעשות משהו בקשר להשכלתי הדי צנועה. בגרות לא הייתה לי, התעודות מבית הספר הטכני משנת 41 נשארו בדרוהוביץ' ואבדו יחד עם ביתנו, אבינו ושאר משפחתנו. נודע לי, שלכאלה כמוני ודומיהם, "המשרד להשכלה גבוהה" מארגן קורסי הכנה של שנה אחת המאפשרים כניסה ללימודים במוסדות להשכלה גבוהה. התברר שזכרתי מאוחר מדי ושהלימודים בקורסים האלה התחילו לפני מספר ימים. אם אני רוצה, אני יכול להירשם ברשימת הלומדים, אבל לשנה הבאה. כל כך הרבה שנים ברחו לי, ולחכות עוד שנה? לא יכולתי להשלים עם זה. כמו משוגע התחלתי לחפש אפשרות להתקבל עוד לשנה הנוכחית. נזכרתי שלפני המלחמה היה לי חבר ילדות, K.G., שאחרי המלחמה עשה דוקטורט בתחום, של מה שנקרא, מדעי החברה, והוא היה מרצה בבית הספר הגבוה של המפלגה. מיד צלצלתי אליו, ודרך הטלפון סיפרתי לו על צרתי. הוא אמר לי לבוא ללא דיחוי. התחיל החיפוש – איפה ללחוץ שיהיו תוצאות. לו היו פרוטקציות רציניות, כי בוגרים רבים של בית הספר הזה תפסו עמדות בכירות מאד במדרג המדיני. הוא הצליח לסדר לי ראיון אצל מנהלת המחלקה ללימודי הכנה

ב"משרד להשכלה גבוהה". הייתה זו גברת אחת, רזונת, בעלת גובה לא מרשים, עם מבט מלנכולי בעיניה - ברוניסלאבה סקששבסקה (Bronisława Skrzyszewska) - אשתו של שר החוץ של אז, סטאניסלאב סקששבסקי. גם היא התחילה לתחקר אותי על ניירות שלא היו לי. בתחילה היא הייתה מאד ספקנית האם אפשר יהיה לעשות משהו. אני לא יודע מה הניע אותה - האם מבט התחנונים שלי או הרצון הנחוש ללמוד שנדלק פתאום. העיקר שהיא קראה לשני בוחנים שבו במקום ארגנו לי, אד-הוק, מבחן ממתטיקה, כנראה, עם תוצאה מספקת, ועל סמך זה הגברת המנהלת מילאה בשבילי הפניה לקורס הכנה שהתחיל לפני מספר ימים. היא אמרה, עם זאת, שאם למנהל הקורס יהיו ספקות כלשהם, שיצלצל אליה. מיד משם טסתי לבית הספר בו התקיימו הקורסים האלה, התייצבתי אצל המנהל ומסרתי לו את ההפניה. לגברת המנהלת הוא לא צלצל, אבל הבהיל אותי שהכל יהיה תלוי בי, וששום תעריפי הנחה בקורס הזה לא יילקחו בחשבון. כל שבוע מתבצעות סלקציות חמורות ואלה שלא מישרים קו מסולקים מידית מהקורס. הלימודים נמשכים 6 ימים בשבוע, משעה 2 אחרי הצהריים ועד 9 בערב. שום חיסורים, כולל עקב מחלה, לא יתקבלו. אחרי הנאום הזה ששמעתי בעמידה ובשתיקה, אחרי מבט נוסף של איזה רושם זה עשה עלי - הוא הכניס אותי לכתה בה בדיוק נתן שיעור במתמטיקה, מרצה, ואולי מנהל הקורס, עם המילים: חבר, זה משתתף חדש, יש לו איחור של כמה ימים אותו יצטרך להשלים במשך שבוע. את התוצאות נא לדווח לי בעוד שבעה ימים ואז נחליט סופית. הכל קרה במהירות הבזק, שבעצמי לא יכולתי להאמין. הייתי לתלמיד של קורס הכנה.

הביתה חזרתי קצת המום. בהתרגשות סיפרתי לגינה מה קרה באותו היום. מהבעת פניה יכולתי להבין שהיא עמדה על משמעות הקשיים שמחכים לה. הייתי משוכנע שהיא תעשה את כל שביכולתה וגם מעל לכוחותיה, כדי שאני אחזיק מעמד, והרי הכרתי מקרים כאלה שהנשים לא הסכימו. הן רצו את הבעלים יום-יום, ולא רק בשבת ובחגים (זה רק היה נדמה לי, כי גם שבתות וחגים לא באו בחשבון). חכמה וטובה הייתה גינה הזו שלי.

למחרת השכם בבוקר התייצבתי אצל המנהל הישיר שלי וסיפרתי לו על החלטתי. המנהל הקשיב לי, יתכן שתוך פקפוק מסוים, אבל הביע את הסכמתו - בתנאי שעבודתי וחובותיי לא יסבלו עקב כך, איך אני אעשה את זה - זבש"י. הסתיימו הנסיעות לחו"ל, ויציאות לשטח. מיד מהעבודה נסעתי לבית הספר החדש. האחראי על הקורס קבע לי מקום קבוע.

וכך התחילו 6 (שש) שנים קשות ומיגעות (שנה 1 של מכינה ו-5 שנים, כלומר 10 סמסטרים של לימודים עצמם) ואחר כך כמעט שנה של פרויקט גמר והגנתו. שנים אלה היו כבדות וקשות בשבילי, אבל קודם כל לכל משפחתי. זה היה בית ספר ללימודי ערב שליד הטכניון של ווארשה, שהוקם לא מזמן. רק מסירות נפש בלתי רגילה אפשרה לשרוד. נשרו לאו דווקא הגרועים יותר והמבוגרים יותר, אלא הצעירים יותר, להם חסרה המסירות הנדרשת. ללימודים בתנאים אלה היה צורך בתחת ברזל או אבן - הכל לפי הטעם. לצעירים לא היה מושג מה משמעות הדבר. הם היו מקבלים מהר יבלות על התחת. המבוגרים אכלו את העסק בלי מלח. בשבילם לעבור מבחן זה לא תמיד היה רק "לבלוע" את החומר. להצליח במבחן צריך לדעת, גם אם זה "מתפנצ'ר" בפעם הראשונה, השנייה ולפעמים בפעם השלישית. לצעירים האלה לא תמיד הייתה סבלנות וסיבולת. למבוגרים יותר זה תמיד היה, כי זה היה חייב להיות, להם המתינו נשיהם וילדיהם - מתי העינויים שלהם, כי להם אלה היו קודם כל עינויים - יגמרו, ויפיעו ימים בהירים יותר, עליזים יותר ומשפחתיים יותר.

במספר משפטים הייתי רוצה לחזור לפאוול נ.. אחרי כמה שנים עונשו בוטל, החזירו לו את תעודת המפלגה "הנעלה" ונתנו לו "מינהל מרכזי" אחר, ב-M.P.Chem., אבל כבר לא עם דרגת חשיבות כמו הקודם. בינתיים "ההנהלה המרכזית" שלנו קיבלה מנכ"ל חדש, יאנוש ו. הרבה יותר צעיר הן בגילו והן בניסיונו, אבל מנגד, בהרבה רמות, נאה יותר (באמריקה זה יתרון חשוב - "good looking" - אבל בפולין?) עם הופעה חיצונית של מאהב הוליוודי. את שלטונו הוא התחיל בסילוק שקט של אנשים בעלי כושר ביצוע, אבל קרובים בעבר לפאוול נ.. יחד עם כל זאת הוא היה פחדן. אחר כך הוא קצת "השתפשוף" ובמשך

מספר שנים הגיע, אפילו, גבוה מאד, כי נעשה אחד הסגנים של יו"ר P.K.P.G., ועוד יותר מאוחר נפל מהפסגה הזאת, ועוד עם תוצאה כואבת מאד – העבירו אותו ל-"מינהל היערות הממשלתיים" ולפי השמועה, מינו ל-"צייד ראשי" (!? – המתרגם). פחדנותו הקודמת התבטאה בזה שכל מסמך שנחתם על ידו היה צריך להיות מאושר על ידי 4-5 אנשים. שמה, שאין בזה כל רע? יכול להיות, אבל לא באותה צורה ולא עם אותה כוונה. לשונות רעות הגדירו את השיטה: כסת"ח (כיסוי תחת). היה לו, עם זאת, מנהג די מוזר – בצד שמאל של שולחן העבודה שלו עמד ארון זכוכית גדול, תמיד מבריק בניקיונו, ובצד ימין היה כסא לבאי המשרד. בזמן השיחה, לא משנה מי זה היה, כל הזמן הוא צפה בדמותו שהשתקפה באותו ארון זכוכית, ובהתאם לכך הוא ביים את תנועות ידיו וחקר את עצמו. זה יצר רושם לא נעים על מבקריו, כאילו הוא מדבר לא לאדם היושב מולו, אלא לדמות שהשתקפה בזכוכית הארון. אבל מה אפשר היה לעשות? כנראה איש לא העיר לו על כך. מה לעשות, לכל אחד יש את התולעת שאוכלת אותו.

אני עברתי לעבודה במשרד הפרויקטים, קומה אחת מתחת, באותו הבניין, בתפקיד איש פרויקטים. חברה חדשה, בעלת חוש הומור ואפילו יותר סימפטית מאשר זאת שלמעלה. מבחינת השקפת עולם, יותר ראקציונית – כמו שהגדירו את זה אז – ובמידה מסוימת סנובית. לי זה לא הפריע, מזמן הפסקתי להיות אדוק (כוונת הכותב: אמונה במשטר – המתרגם). עם המשרד הזה הייתי בקשר הדוק מיום הקמתו. הוא היה מכוון באופן מוחלט להכנת התייעוד הטכני עבור פרויקטים בהקמה שבוצעו רק על ידי המפעלים של "ההנהלה המרכזית" שלנו, אני, עם זאת, הייתי מנהל של מחלקת התייעוד הטכני ברמת היזמות של "ההנהלה". מנהל המחלקה הטכנית הנוכחי, אליו סופחתי, והמהנדס הראשי של המשרד התייחסו אלי בצורה הוגנת מאד, במיוחד האחרון, מהנדס מהשורה הראשונה, יחד עם זאת נאה מאד (הזכיר את החתיך האיטלקי הקולנועי, ויטוריו גאסמן מהסרט "האורז המר"). פעם אחת הוא התוודע לפניי שלוחצים עליו שיכנס למפלגה. ריחמתי על האיש הסימפטי הזה, כי זה בכל זאת היה תנאי לקידומו בהמשך הקריירה המקצועית שלו. מה יכולתי לעוץ לו? לבסוף עצתי נשמע פילוסופית מאד: כל מה שתחליט, תמיד תצטער עליו.

בשים לב ללימודי, העבודה מאד התאימה לי. שום נסיעות לשטח, דבר שבמקרה שלי היה משמעותי מאד.

בנקודה הזאת ארשה לעצמי לעוד סטייה בקשר לפאוול נ. . האטומיסיטיקה הפולנית התחילה לקרום עור וגידים. הוקם "המכון לחקר הגרעין (I.B.J.) ובמסגרתו התחילו בסביירק שליד וארשה (Swierk) את בניית הכור האטומי הפולני הראשון, שלו ניתן השם היפה: "אווה" (Ewa). פאוול נ. מונה למנכ"ל של המשימה הזאת. אחרי הקמת "אווה" והפעלתו, פאוול נ. קיבל מינוי למנכ"ל ראשי של קומפלקס אדיר של זיקוק-פטרוכימיה בפלוצק שעל הויסלה (Plock), יחד עם בנייה של שכונת מגורים ענקית לצוות העובדים העתידי של כמה עשרות אלפי איש של המפעל הנבנה. בזמן ההוא זאת הייתה ההשקעה הגדולה ביותר בפולין. גם את המשימה המסובכת הזאת מילא פאוול נ. בהצלחה מלאה. זרם של איתורים ממשלתיים שהוצמדו לחזהו על ידי גומולקה עצמו, ניתן עליו (ולאדיסלאב גומולקה, הדיקטטור הקומוניסטי של פולין – המתרגם). חוץ מ"נס העבודה" (בפולין של אז זה היה האיתור הגבוה ביותר), קיבל פאוול נ. גם התקפת לב, אותה הוא אפילו הצליח לשרוד.

הגיע יוני 1967 הבלתי נשכח (אנחנו כבר לא היינו בפולין) והניצחון הזה של ישראל הקטנטונת על כל צבאות ערב ביחד, ניצחון שעורר התפעלות והתלהבות של כל עולם הציביליזציה, כולל גם של פולין, ומיוחד של חוגי הצבא הפולני. "נו, ומה תגידו, יהודונים מחסלים את הרוסים! לא, לא, שום דבר הדומה לזה – זה בכלל לא אומר שהפולנים ככה פתאום, בלי הודעה מוקדמת, התחילו לאהוב יהודים. ההתפעלות וההתלהבות האלה היו בנויים על יסוד של השפלה שניתכה על טכנולוגיה סובייטית, איסטרטגיה סובייטית וטקטיקה, שהופעלו בחוסר מקצועיות, על ידי כל צבאות ערב.

גומולקה השתולל מרוב כעס, הוא נתן לזה ביטוי בנאומו הזכור לרע, ב"ארמון התרבות", בו כינה את כל הציבור היהודי של אז בפולין, "הגייס החמישי", בנותנו בזאת את אות הפתיחה למערכה גלויה ונוטפת

רעל, של האנטישמיות הממלכתית. לאספסוף וחלאות מכל הצבעים לא היה צורך לומר זאת פעמיים. הם ידעו היטב מה עליהם לעשות.

שר התעשייה הכימית קרא אליו את פאוול נ. ובנימוס הציע לו, כביכול, מרוב דאגה לבריאותו, שייגיש את התפטרותו מתפקידו של המנכ"ל הראשי של תשלובת פלוצק. זאת בכלל לא הייתה הצעה, זאת הייתה החלטה שנקבע מראש.

זמן קצר אחר כך פאוול נ. עזב את פולין, הוא נסע לגרמניה המערבית והתיישב באופנבאך, ליד פראנקפורט שעל המיין. העלבון הזה, הנבזות, כפיות הטובה, היו סיבות למחלת פארקינסון שהתפשטה במהירות. זמן קצר אחר כך הוא נפטר. הוא נטמן בבית הקברות היהודי באופנבאך. בצורה זו הקיץ הקץ על האופייה העצובה של האיש שאת רוב חייו ואת כל בריאותו הקדיש לעניין לא צודק. בחזרה לשהותנו בפולין ולעניינינו. הגיע אוקטובר 1956. (1956 – רעידת אדמה בעולם הקומוניסטי. חרושצ'וב חושף את פשעי סטאלין והופך שליט יחיד של ברית המועצות. מרד מזוין נגד השלטון הקומוניסטי בהונגריה, דוכא באכזריות. בפולין באוקטובר מהומות על סף מרד, חילופי שלטון, בראש המדינה גומולקה, שלצורך כך "נשלף" מבית סוהר, תקוות למשטר ליברלי יותר, ניכזבו – המתרגם). סטאלין מת כבר מזה שלוש שנים. הזמן שהוא בילה במאוזולאום ליד לנין היה קצר יחסית. אחרי הנאום המפורסם של חרושצ'וב בכנס ה-20 של המפלגה הסובייטית, הוא פונה (סטאלין) לבית קברות קטן ליד המאוזולאום וכוסה בלוח שיש שחור וכבד עם הכתובת י. סטאלין ותאריך לידה ומוות. אף מילה יותר. ליצנים זדוניים המציאו שהלוח הכבד הוא בשביל זה שאולי, פתאום, מתישהו, יתחשק לו לזחול החוצה מתחת לאדמה. חרושצ'וב, כנראה, האמין באמונות תפלות, כי, כך אומרים, הלוח הכבד היה מחשבה שלו. בזמן אחד הביקורים שלי במוסקבה, אחרי שנת 60, הלכתי לבקר את מנהיג האנושות הזה במקומו החדש, בבית הקברות הקטן, ובמו עיני נוכחתי שהלוח הוא באמת כבד ולא ניתן להרמה בלי מנוף.

בערך בזמן הזה, כאשר לימודי התקרבו לסופם, M.P.Chem. הקים גוף חדש: "המינהל המרכזי לבניית מכשור כימי". למהנדס ראשי של "המינהל" הזה התמנה הממונה עלי הקודם, יאן ג., וזה היה הוא שהציע לי להיכנס לתפקיד של מנהל המדור הטכנולוגי. מקודם היה לי טוב לעבוד אתו, לכן הסכמתי ברצון. שם גם נפגשתי עם אנשים רבים מ"מנהלה" הקודמת. מהעבודה הייתי מרוצה. אז כבר יכולתי להרשות לעצמי נסיעות לא רק לשטח אלא הרבה יותר רחוק. למסגרת תפקידי הצטרף גם שיתוף פעולה עם אחת הועדות הענפיות של R.W.P.G. – "הועדה לעזרה כלכלית הדדית" – תת-ועדה ל"ענייני מכשור ומתקנים לתעשייה כימית". בועדה זו היו מיוצגים כל מדינות הגוש המזרחי. R.W.P.G. כשלמות היה צריך להוות מאין "קומקון סובייטי", בדומה ל"שוק אירופי משותף". (קומקון, COMEKON - "איגוד כלכלי של ארצות קומוניסטיות", הוקם ב-1949 - המתרגם). עליונות הסובייטים ב-R.W.P.G. הייתה חד-משמעית וללא עוררין, עם התרפסות הגרמנים של D.D.R. והצ'כים, אם כי שתי המדינות ייצגו מבחינה טכנית רמה הרבה יותר גבוהה, מאשר הסובייטים, ובמושגים שלי לא היה להן ממה לחשוש. במה שנוגע למיכון ומכשור כימי, הסובייטים לא מחזיקים מעמד בתחרות נגד הצ'כים והגרמנים. כניעות הוא כנראה טבע שני ורשום בנגים. ההחלטות היו תמיד מוכנות מראש וככלל - מתקבלות. ובכל זאת, סדקים כלשהם באיחוד הזה הורגשו כבר אז. הם התגלו באחד הישיבות במוסקבה בזמן קביעת ההתמחות של מדינות האיחוד בתחום יצור המכשור הכימי. זה התחיל מהרומנים, הם סירבו לחתום על פרוטוקול ההחלטה, והציגו רשימה משלהם של מכשירים שהם רצו לייצר בארצם. בזמן ההפסקה בדיונים הם אמרו לי, שבנקודה זו יש להם הוראות מפורשות של ממשלתם שלא לסגת. הבולגרים גם ניסו למחות, אבל זה היה חיוור והם נכנעו מהר. הם נימקו שחוץ מעגבניות, בצל ומלפפונים, הם רוצים שיעניקו להם יחידות מכשור הפחות מסובכות. ישיבות של תת-הועדה שלנו התקיימו במוסקבה, ברלין פראג. שמו של הגוף - R.W.P.G. – אולי לא היה כל כך רע, אילו לא זה שהעזרה הייתה כמעט חד-סטרית – הם לקחו, ועוד הרבה, ונתנו מעט מאד, אם בכלל. Clearing היה על רובלים סובייטים, וכבר זה היה מינוס גדול, כי עבור חומרי גלם הנקנים

במערב, היה צורך לשלם במטבע קשה – בדולרים. על נושא זה הסתובבה בפולין בדיחה: פולין נותנת לסובייטים פחם, בשר, סוכר, חיטה – ותמורת זה הסובייטים לוקחים מפולין אוניות, טקסטיל, צמנט, חמאה, גבינה.

מיד אחרי אוקטובר 56 גומולקה הבטיח שעכשיו הכל ישתנה ושהמסחר יהיה כמו שווה בין שוויים. אולי הוא באמת רצה כך, אבל, כמו שאומרים, צריך שנים לטאגו. הוא קשקש יותר ויותר, ולא תמיד מה שאנשים רצו לשמוע. העם כינה אותו "גומולקה-בלה-בלה", יוצר אזור סטרילי מבשר באירופה המזרחית. שייכו לו גם אמירה, שהמצב טוב, אבל לא טרגי. נראה שהוא לא למד דבר בכלא, אצל ביירוט (גומולקה היה שליט פולין מאז שחרורה מהכיבוש הגרמני. ב-1948 הרוסים – השליטים האמיתיים – הדיחו אותו ומינו תחתיו את ביירוט. גומולקה וכמה משריו נכלאו. ב-1956 מהומות, ביירוט מת, גומולקה שוחרר ו"הומלך" שוב. ב-1970 התפטר עקב מהומות על רקע העלאת מחירים, תחתיו בא גיריק. גומולקה מת ב-1982 – המתרגם). כזה הוא נשאר, מאז שהופל מרום פסגתו על ידי מרעיו. תחילה הוא לא רצה להאמין שזה קרה לו. רק היה לו מזל שלא דחפו אותו שוב לזינונה. אחר כך באו זמנים חדשים, של גיריק – אפשר להתהולל. זמן מה אחר כך רצה המקרה וגומולקה מת. לא כל כך אולי ממחלות, כמו מצער על מה שגרמו לו עמיתיו למפלגה.

אני לא מצליח להיזכר מי היה ראש ממשלה (השליט האמיתי במדינה קומוניסטית היה תמיד המזכיר הראשון של המפלגה. תפקיד ראש הממשלה היה ייצוגי בלבד – המתרגם). אולי ראש הברזל ההוא, עם קרחת ובלי שפם (ציראנקייביץ' – המתרגם). בשבילי הוא תמיד היה סימפטי, למרות שבכנס האיחוד מכר לקומוניסטים את P.P.S. הישנה, ממנה הוא עצמו יצא (P.P.S., מפלגה סוציאליסטית דמוקרטית ש"התמזגה", כלומר נבלעה, על ידי המפלגה הקומוניסטית – המתרגם). האם הוא לא הבין שכל שיתוף פעולה עם קומוניסטים מביא תמיד לשליטה שלהם? והוא נחשב לברנש אינטליגנטי, בהשוואה לרוב הבורים שבהנהלה המרכזית של המפלגה, שבה היה חבר, אולי לא כל כך חבר אמיתי כמו נומילי. תמיד אהבתי לשמוע את נאומיו, לא כל כך בגלל התוכן, כמו בגלל, לפי הבנתי, השפה הפולנית ללא דופי – בהשוואה למבטא של איכר מהאזור המזרחי, של גומולקה. על צירנקייביץ' היו אומרים שהוא היה ראש ממשלה עם קריצת עין. הרשעים היו אומרים שהוא היה ראש ממשלה בלי סיווג ביטחוני - "security clearance", כלומר ללא גישה לעניינים סודיים. כנראה זה לא הזיז לו במיוחד. תמיד היה חי ברווחה ומעניין, וזה, מסתבר, הספיק לו. בתוך תוכו הוא, קרוב לודאי, הזיל ריר כאשר ראה איך חבריו במפלגה מתכתשים בינם לבין עצמם, תוך חיסול הדדי. הוא תמיד היה נגיש – כולם היו צריכים אותו. פעם אחת רק, כמעט הלך עליו. זה היה כאשר בזמן שהותו במוסקבה, חרושצ'וב סיפר, ועוד בנוכחותו, איך חוסל ברייה (ברייה, ראש ה-K.G.B. האחרון. ניסה לתפוס את השלטון אחרי מות סטאלין – המתרגם). אחרי חזרתו לוארשה הוא "מכר" את הגרסה לפיליפ בן, הכתב בוארשה של Le Mond הפאריסאי. כבר למחרת היום הסיפור הופיע ב-Le Mond. מהומת אלוהים השתוללה בגלל זה. חרושצ'וב השתולל מכעס וציווה למצוא את מקור הדליפה. איך זה נגמר – אני לא יודע. יכול להיות שאחד הקורבנות של הפרשה היה הנריק הולאנד, עיתונאי וארשאי שגר ברחוב נובוטקי, לא רחוק מביתנו במורנוב. האם הוא בעצמו קפץ מקומה גבוהה, או האם עזרו לו – אין לזה משמעות היסטורית. נדמה לי שזה היה יום לפני ויגיליה (חג נוצרי – המתרגם). יזייק שלנו חזר הביתה עם ידיעה, שאיש אחד ברחוב נובוטקי התקין לעצמו אנטנת טלביזיה לחגים, ונפל לא בכוונה, ונשאר ממנו קבץ (אני זוכר היטב את גופו המונח על המדרכה, כשצלם משטרתי מצלם אותו. כולם הצביעו על חלון בקומה שישית, ממנו הוא, כביכול, קפץ. למחרת, אבא שמע ברדיו, בתחנה פולנית מגרמניה, "אירופה החופשית", שהאיש נזרק מהחלון על ידי שני שוטרי חרש, זאת עקב פטפטנותו על דברים שחרושו ציבו בשכרותו אמר בחוג סגור – המתרגם). ציראנקייביץ' לבסוף מת מזקנה, בגיל מאד מתקדם. היה לברנש מזל, כי לאנשים כאלה, בעמדות כאלה, ב"מחנה השלום" זה היה קורה לעיתים נדירות. אנחנו כבר לא היינו אז בפולין.

באחד מביקורי במוסקבה, המארחים, בזמן הפנוי משיבות, ארגנו לנו אירועי תרבות שונים. ביקרנו ב"בולשוי" והיינו באופרה ב"חובנשצ'יזנה", ראינו גם באלט בארמון הכנסים בקרמל. הובלנו לתערוכת ציור, בין היתר גם אבסטרקטי, שעורר סערת ויכוח בצמרת המפלגה. היינו במוזיאון הצארים שנפתח לא מכבר בקרמל, מה שנקרא "רוז'ינוי פאלאטה" – אוצרות בלתי נתפסים, איך זה שרד? ביום א' הפנוי, הסיעו אותנו לעיירה הקרובה "גורקי" (לא לבלבל עם העיר גורקי, לפנינו ניז'ני נובוגורוד) מקום בו שהה לנין, כבר חולה, ושם גם נפטר. ראינו שם תעודות מעניינות שעוד לא הוצאו לאור. ביקרנו גם באוניברסיטה של מוסקבה על שם לומנוסוב. בתוכנית הסיור שלנו נכלל ביקור בלנינגרד. שם ביקרנו גם ב"מכון לחקר מכונות ומתקנים כימיים". פעם הועלה רעיון ליצור בפולין משהו דומה. בהזדמנות זו של ביקור בלנינגרד, סיירנו גם במעון הצארים בפטרהוף שעל גדות המפרץ הפיני. לבסוף חזרנו לוורשה. היה צורך להגיש דו"ח מפורט בכתב, דבר אותו הייתי, לרוב, מכין בבית. היה צורך גם לחזור לשגרה היום-יומית במשרד, חוץ מזה הייתי צריך להשלים את פרויקט הגמר שלי, ולהתחיל להתכונן לבחינת גמר.

בינתיים פרץ משבר הטילים בקובה, עקב כך הייתה עבודה רבה. כפשע היה בין שלום ומלחמה, ואם לא עמידה איתנה של נשיא ארה"ב, קנדי, מי יודע במה זה היה נגמר. אולם חרושצ'וב "נשבר" והסיג את הטילים מקובה. לעת עתה המלחמה נמנעה.

חוץ מעבודה במשרד, עשיתי עם חבר ממשרד התכנון הקודם, המהנדס ק. (Koldun – המתרגם), גם עבודות בהזמנה. לפי רעיונו של פרופסור י. גז'ימק, תכננו את מה שנקרא Pilot Plant לסובלימציה של גופרית מעופרה מטארנוב, דבר שהיה אמור בעתיד לבטל את השיטה של היום. הרווחנו בזה די הרבה כסף נוסף (בו קנינו את הטלביזיה הראשונה שלנו, מותרות בימים ההם – המתרגם).

בבית כמו בבית, צרות משפחתיות, במיוחד בריאותיות, לא חסרו. יז'יק עבר ניתוח אפנדיציט בבית חולים לילדים ברחוב ליטבסקה. אצל לודקה היה חשש שיש לה רגל אחת קצרה יותר. כחוט השערה היה מהתקנה של מתיחה על הרגל. אחר כך הסתבר שהייתה טעות כלשהי בחישובים, והכל בה על מקומו בשלום. היה לנו מזל. גינה עבדה אז ב"מועדון הספרים והעיתונות הבינלאומית" (פשוט חנות גדולה של עיתונים וספרים מארצות שונות, די נדיר במדינה קומוניסטית – המתרגם). עבודה מאד מעניינת עם אנשים עוד יותר מעניינים. אצל גינה התעוררו בעיות בריאותיות הישנות. ליבה הציק לה. הלכנו לקארדיולוגים הכי טובים בוורשה. אחותה של גינה, נונה, עם משפחתה, משנת 57 הייתה בישראל. בתקופה הראשונה היה להם לא קל, בעצם, כמו לכל העולים. למרות זאת הם אספו כסף ושלחו לגינה כרטיס לביקור בארץ. שהותה בישראל נמשכה כחודשיים. אני הייתי צריך להסתדר לבד עם הילדים (היינו בני 14 ו-12 – המתרגם). בבית הייתה לנו עוזרת (דמות בלתי נשכחת, גובה מטר, רגליים עקומות, צולעת, קצת גיבנת, פה כמעט חסר שיניים – המתרגם).

סיימתי את עבודת הגמר וקיבלתי דיפלומה של מהנדס – אחרי כמעט 7 שנות מאמץ מפרך ומיגע של כל משפחתנו, ובמיוחד של אשתי האהובה – גינה. אם לא היא, אני לא יודע אם הייתי מגיע לזה. בבית נחגג האירוע – רק לידידים קרובים ביותר. הילדים היו כל הזמן שואלים בסקרנות: ומה אבא עכשיו יעשה? אחרי חזרתה של גינה מישראל, עלה העניין: מה עכשיו לעשות? הייתה לי אפשרות לבחור את ארה"ב – אחותי התגוררה שם כבר מספר שנים. אבל גינה לא רצתה – היא רצתה להיות עם אחותה בישראל. נו, ומה יכולתי לעשות? הייתי צריך להתכופף. לבסוף החלטנו: ישראל.

קצת פחדתי שהשלטונות יכולים לעשות לי קשיים עקב עבודתי רבת השנים בתעשיית החימוש. כמו שהסתבר – לא בצדק. אחרי שנת 56 ו-57 עזבו לא דגי רקק כמוני, אלא באמת דגים שמנים. כן, אבל אז הייתה שנת 56 ו-57, ולא 64. אלה לא היו ברי השוואה. אז ההגירה הייתה מאולצת, אנשים נזרקו ממקומות עבודה, הופעלו רדיפות שונות שמטרתם הייתה להפטר כמה שיותר מהר ממספר יהודים הרב ביותר. יכול להיות שהעניין היה לשחרר כמה שיותר מקומות עבודה ודירות ללא-יהודים? לדברי אנטישמים, נקרתה הזדמנות היסטורית להפטר מהיהודים, לעשות את פולין "Judenrein" – נקייה מיהודים, כי איך אחרת אפשר היה להסביר את זה? במציאות, כנראה, לא יותר ממחצית העוזבים, קיבלו

את ההגירה המאולצת, אולי לא בחשק רב, אבל, הייתי אומר, גם לא כל כך בחוסר רצון. במה שנוגע למחצית השנייה, היא מעולם לא הביע רצון לעזוב את פולין. המחצית השנייה הזאת הייתה מושרשת בתרבות הפולנית, בכל דבר שהיה קשור קשר כלשהו בפולין, שפת אמם הייתה פולנית, לרבים היו נשים פולניות וילדים משותפים, ילדים פולניים בכל נשמתם, רבים מהם שפכו את דמם בחזיתות שונות של מלחמת העולם השנייה – בצבאות שונים של הקואליציה האנטי-נאצית. אלה עבדו למען פולין בכנות ובמסירות. הם נולדו בפולין ואל פולין התייחסו כאל מולדתם.

ופולין הזאת, כאילו סוציאליסטית, מתקדמת, נתנה להם בעיטה מכוערת בתחת. על דבר כזה, על נבזות כזאת, בטח שום ממשלה שלפני המלחמה לא הייתה הולכת. אך כיום יש מציאות אחרת מזו בה היה צורך לקחת את מקל הנדודים לצאת אל הלא נודע. היום יש ליהודים מדינה משלהם שמוכנה לקבל אותם בזרועות פתוחות. איזו שלא תהיה המדינה הזאת, היא בכל זאת שלנו. וזאת למרות המינוסים הרבים, כמו, למשל, הכפייה הדתית, לא פעם גסה, החודרת לנשמה. חוסר הכרה בילדים של אימהות לא יהודיות היהודים, מדינה החיה בצילו של איום ביטחוני פרמננטי, בה מלחמות – גדולות וקטנות – הם מציאות יום-יומית, מדינה בה כל הרוג או פצוע מעורר - בלי הגומה – עצב כלל לאומי, ועוד מינוסים רבים שלא נאמרו. אבל ישנם, הרי, גם פלוסים, אותם קל יותר לספור מאשר מינוסים. שתקופה ראשונה היא, לעיתים, לא קלה? אבל איפה, באיזה מדינה, התקופות הראשונות עוברות בקלות? באמריקה? באנגליה? בפולין הני"ל התקופה הראשונה היא קלה? כבר לא פעם חזרתי ואמרתי שלכל דבר צריך קודם להתרגל, אחר כך לחבב ורק אז קל יותר לסבול הכל.

אחרי האקסודוס הכפוי נשארו בפולין יהודים לא רבים, מכאן האפשרות של גישה אחרת מצד השלטונות לעניין ההגירה. האם למשל, זדון אנושי רגיל, של פקיד חסר משמעות – ביורוקראט, לא יכול להערים בעיות? הלכנו לשיחה ראשונה, מקדימה לשגרירות ישראל. קיבל אותנו אחד הפקידים האלה היותר חשובים, כנראה, דובר פולנית. הדליק רדיו, כנראה כדי להקשות על האזנה אפשרית. כי זה שהייתה האזנה, זה בטוח. הצגתי לו את מצבי, איפה עבדתי ומה עשיתי בכל השנים האלה. הוא אישר את חששותיי. לדעתו היה טוב יותר אם הייתי יכול לעזוב את עבודתי הנוכחית זמן מה לפני הגשה רשמית של מסמכים עם בקשה לאישור נסיעה. לסיום השיחה הוא נתן לנו, אפילו, 10,000 זלוטי, שלא ביקשתי, להוצאות אפשריות הקשורות בהכנה לנסיעה, שום קבלות הוא לא דרש מאתנו.

זמן מה אחר כך התחלתי להכין קרקע לתפטרותי מעבודתי הנוכחית. הכנתי לי, לפי מושגים שלי, גרסה הניתנת לעיכול עד כמה שאפשר. ככלל, כל מכרינו הלא-יהודים ידעו שיש לי אחות בארה"ב ושאני עושה מאמצים לנסוע אליה, ולא לישראל. בנקודה זו לא העמדנו איש על טעותו. כולם ללא יוצא מהכלל שיבחו את בחירתנו. רבים אפילו קנאו בנו. אני לא יודע איך הם היו מתייחסים לכל זאת, אם היו יודעים שהעניין כאן הוא לא אמריקה, אלא ישראל. יכולתי רק לשער, וההשערות שלי היו, שהדעות הן fifty-fifty.

התפטרות מהעבודה עברה די חלק ובלי חריקות. מהר מצאתי עבודה אחרת, במושגים שלי הכי מתאימה לתוכניות העתידיות. בוארשה הייתה קיימת בזמן ההוא "אגודת מתרגמים" של מסמכים טכניים, פרוספקטים וכו', משפות זרות לפולנית, ולהיפך. את האגודה עזר לארגן בזמנו "איגוד חברתי-תרבותי של יהודי פולין" – T.S.K.Z., תוך עזרה פיננסית בולטת ביותר של Joint. יו"ר האיגוד היה אדון ב., אחד היהודים הבודדים ששרדו מלוחמי הבריגדות הבינלאומיות בספרד. פעלו שם משרדים – רוסי, גרמני, ספרדי, צרפתי. כמותית, הגדולה ביותר הייתה המערכת הרוסית. על המקום עשו לי מבחן ברוסית, נתנו לי הביתה לתרגום טקסט די מסובך, הורו לבוא בעוד יומיים. ניגשתי לזה בכל החריצות והקפדנות שהייתי מסוגל. את הטקסט המתורגם הבאתי במועד שנקבע. שוב הורו לי לבוא בעוד יומיים ואז הייתי צריך לקבל את החלטתם הסופית. יומיים עברו. הראו לי את הטקסט שלי, קצת "מדמם" מעפרונו של הבודק. בסיכומו של דבר ההחלטה הייתה חיובית. התקבלתי למשרד הרוסי.

למעלה הזכרתי את T.S.K.Z. מספר מילים על אודות הארגון הנידון. בשנות השישים מספר היהודים בפולין היה זעום. עד כמה שאני זוכר, זה בערך 10 אלפים, אם כי אני יכול לטעות. אם השלטונות הסכימו

לקיומו, זה אומר שהוא היה צריך להיות פרו-שלטוני. הארגון ככה, היה והיה. ואנשים שניהלו אותו ? כאן אני מסופק. אולי הסובייטים בנקודה זו קצת צדקו, שיהודי תמיד יישאר יהודי, ולבטוח באחד כזה אף פעם לא צריך. על היהודים תמיד צריך לשים עין ערנית. אומנם לא כתוב, אבל בחיי יום-יום מקובל היה הפרינציפ של הקומוניסט הסובייטי: "אני קומוניסט, אני אינטרנאציונאליסט, ואת היהודים אני שונא". את זה אין אפילו צורך להסביר – הכל ברור. היהודים ב-T.S.K.Z. באמת היו בעלי לב יהודי. בכל מקום שיכלו, עזרו ליהודים. קייטנות יהודיות לילדים היו תמיד מצוידות יותר מאשר הפולניות. בדומה לזה מעונות לסטודנטים יהודים. פעילות אומנותית של ילדים יהודיים תמיד תפסה מקום מרכזי בליבם של מנהלי T.S.K.Z. יצא אפילו לאור עיתון יהודי (נדמה לי ששבועון), לפעמים ספרים בשפה זו. ותיאטרון יהודי עם אידה קאמינסקה, זה דבר חסר משמעות ? ברור שמימונו של התיאטרון הזה לא היה יכול להתבצע בלי סובסידיה ממשלתית גבוהה, ובלי עזרה בולטת של Joint. מעניין שמאוחר יותר, (אנחנו כבר לא היינו שם), בלי קאמינסקה וכמעט בלי שחקנים יהודיים ועם אוכלוסיה יהודית קטנה מאד, התיאטרון המשיך להתקיים ולפעול. את מקומם של שחקנים יהודיים מילאו פולנים צעירים הנלהבים מאומנות תיאטרלית יהודית, אותם לימדו את השפה. הותקנה מערכת לתרגום סימולטני, כך שאת התיאטרון יכלה לפקוד גם העילית אינטלקטואלית של ורשה ושל עולם המשחק.

הממשלה הזו רצתה להוכיח בכל מחיר לעולם המערבי, שהיא מנתקת את עצמה מאנטישמיות שהייתה, לפי דעתה, מנת חלקן של שכבות מסוימות בלבד בציבוריות הפולנית. האם היא הצליחה בכך ? אני חושב שלא. כי איך אפשר להאמין להם, אם קודם גירשו ואחר כך הכו על חטא ללא כנות. פולין אחרי השנים 57 ו-68 הייתה דוגמה קלאסית שלקיום האנטישמיות אין בהכרח צורך ביהודים. שאנטישמיות היא מאין סוציאליזם לעניים ? לא יודע, אני לא מבין בזה. יתכן שהבהרת נקודה זו יש לחפש בספר של פאול ג'ונסון "History of the Jews", דבר אותו הזכרתי קודם.

דבר מעניין. יושב ראש של T.S.K.Z. בזמן ההוא היה מגה-מרגל סובייטי במערב אירופה בזמן מלחמת העולם השנייה, מקים ומנהיג של "התזמורת האדומה" המפורסמת (Die Rote Kapelle) - לייב דומב, או, אם תרצו – לאופולד טרפר, יהודי פולני מנובי טארג. מה וכמה הוא עשה בשביל הסובייטים ואיך הם שילמו לו, אפשר לגלות בספרו "The Great Game – Memoirs of a Masterspy". (טרפר עזב את פולין בתחילת שנות השבעים, אחר לחץ בינלאומי על הפולנים, הוא מת בארץ. ספר שנותן תמונה על התזמורת האדומה גם בצד הגרמני: "התזמורת האדומה" של ז'יל פרו, מהמם ! – המתרגם). מרגל סובייטי אחר ביפן, לא יהודי, נתלה ביפן, ריכרד זורגה, הוכר אחרי מותו כ-"גיבור ברית המועצות" וצוין ב"כוכב הזהב", וב-"איתור לנין". ואיזה פרס על גבורה לא יותר קטנה, ואולי אף גדולה יותר, קיבל לאופולד טרפר ? "הפרס" שלו היה 10 (עשר) שנים במחנות ריכוז סובייטיים. "יתרונו" היחיד של זורגה על טרפר היה זה שזורגה לא היה יהודי.

את עבודתי, תרגומים, עשיתי בבית. בהתאם לכך התארגנתי (כאן אני צריך לשבח את עצמי, שהממונים עלי, תמיד ובכל מקרה, היו בדעה שבמה שנוגע לארגון, הייתי טוב יותר מאחרים (בנו המציא את המושג "יקה" – המתרגם)). בבוקר הייתי משלח את הילדים לבית הספר, גינה הייתה הולכת לעבודתה ורק אחר כך הייתי מתיישב לעבודתי. מה שנקרא Sitz Fleish, כלומר: תחת אבן, נשאר לי עוד מימי לימודי, לכן "טסתי", וכמה שיותר, כדי להרוויח הרבה ולהכין את המשפחה במידת האפשר לדרך החדשה שציפתה לנו. יש להודות ששילמו לי היטב. לוח הזמנים היומי שלי היה כזה: 5 שעות מלאות מ-8 בבוקר עד 13 בצהריים, הפסקת צהרים מ-13 עד 15 בה הייתי נוסע ל"ארמון התרבות", שם היה בית קולנוע לא גדול שבו היו מקרינים סרטים קצרים, ולפעמים לא רעים, אחר כך מ-15 עד 18 שוב 3 שעות שלמות (נוסע כמובן בחשמלית או אוטובוס, מכוניות היו למאד בודדים – המתרגם). לא הייתי מרשה לעצמי שום נמנומים אחרי הצהרים, לא היה לי בזה כל צורך או הרגל. (זה נשאר לי עד היום).

יזייק היה ילד מוכשר, הייתה לו תפיסה טובה, אבל לא הייתי אומר שרצון להשיג ידע בער בעצמותיו. הוא היה בדעה שטלביזיה היא מקור מידע הרבה יותר טוב ומעניין מאשר בית ספר. ניסיתי, אולי חלש מדי, להתנגד – ללא תוצאות. אימא'לה תמיד הייתה "מגינה" עליו, כמו שזה היה בסידרת רדיו שלפני המלחמה: אבא'לה, אל תתעלל בילד. בזמנים עברו זה בכל זאת היה אחרת. אז רצון ללימודים היו מכניסים לראש דרך התחת.

בקשר לכך נזכרתי איך שעוד בבית הספר העממי, המורה שלנו התלונן אצל אביו של אחד התלמידים, שהנ"ל לא רק שלא עושה את שעורי הבית, אלא גם מפריע בשיעור. אביו של התלמיד הזה שהיה כבאי, היה עולה לשלב הכי גבוה של מגדל העיר של דרוהוביץ', לתצפית האם משהו בוער אי-שם. האבא בא לבית הספר, המורה אסף את כל התלמידים, ואז האב ביקש מהבחור להפשיל את מכנסיו, לשכב על הספסל ובמקל שהביא איתו התחיל בביצוע העונש. לאחד התלמידים נתן הוראה לספור. כמה מכות היו – 10 או 15, אני לא זוכר. מה שאני כן זוכר, הוא זה שהבחור התפתל מכאבים, צעק, בכה, אבל לחמוק לא ניסה. אחרי גמר "שעור החינוך" האב ציווה עליו ללבוש את מכנסיו ואז הושיט את ידו – ברור שלנשיקה. ומה? כמובן שהבחור תוך התייפחות חרישית נישק את יד האב. כך פעם "חינכו" ילדים.

עם לודקה היה אחרת. היא הייתה בעלת מזג רגוע. בשעורים הייתה יושבת בשקט, ידיה מאחורי הגב (כך זה היה נהוג אז), לא הייתה מסתובבת ולא הפריעה (מינהג פולני שמדהים אותי עד היום, ילד טוב לא שם את ידיו על השולחן, או בכל מקום אחר, אלא מחזיק אותן מאחורי גבו, ויושב זקוף כמו סרגל. אולי בגלל זה הפולנים הם עם מוזר? – המתרגם). שעורי הבית שלה תמיד נעשו (שבעזרתה של אימא'לה? אז מה?). משהו בכל זאת היה לה ממני, "Sitz Feisch" הזה. היה לה כתב יד יפה (בניגוד ליזייק שקשקש נורא) וכשרון לציור. רשמנו אותה לחוג לציור ב"ארמון התרבות" (טעות היסטורית קטנה, זה היה לא שם, אלא במתנ"ס המקומי, אבל זה ממש לא משנה – המתרגם). ב-1960 אחד מציוריה נשלח ל-New Delhi בהודו, ל-"Shenkar's Children's Competition" – תחרות בינלאומית של ציורי הילדים. ומה תגידו? ללודמילקה שלנו עם עוד ילדה מקרוב העניקו שני פרסים ראשונים של ראש ממשלת הודו, Jawaharlal Nehru. (73000 עבודות, 74 מדינות, 11 פרסים ראשונים, מותוך זה 2 בפולין – המתרגם). כל זה הופיע בעיתונים וברדיו, ואפילו הגיע עד אמריקה, כי אחותי שלחה לי קטע מעיתון מקומי פולני. הוזמנו לשגרירות הודו בוארשה, ושם כבוד השגריר העניק לה תעודה ומתנה – קערת הגשה מכסף. כזאת הייתה אז לודמילה שלנו.

כפי שכבר הזכרתי, גרנו בשכונה "מורנוב" ברחוב "דז'לנה", לא רחוק מ"פאבייאק" ו"גנסיובקה" הישנים (שני בתי כלא – המתרגם). רחוב החזית של רחוב "דז'לנה", היה "נובוליפקי". ברחוב הזה, לא רחוק מאתנו, הייתה כנסייה עם ביתו של כומר העדה (זה היה הבית בו שהה בזמן הכיבוש הנאצי, הפרופסור לודביק הירשפלד, דבר אותו הוא עצמו מזכיר בספרו שיצא אחרי המלחמה "מהלך חיים של אדם אחד"), מבנים יחידים בשכונת הגטו הזו ששרדו אחרי מרד גטו וארשה. יום אחד בכנסייה הזו קרה "נס". על פסגת מגדל הכנסייה הייתה צריכה, לפי השמועה, להופיע מרייה הקדושה. לא ניתן לתאר את מה שקרה אז. אקסטזה דתית הגיעה לשיא. המונים מוארשה והסביבה הקיפו את הכנסייה, וחסמו את הרחובות הסמוכים. המון עגלות איכרים עם חולים חשוכי מרפא, אותם "הנס" הזה היה צריך, כביכול, לרפא. זה נמשך מספר כלשהו של ימים (אני לא זוכר כמה). השלטונות לא היו מסוגלים להסתדר עם זה. מנגנוני הכנסייה אומנם, לא אישרו רשמית את "הנס", אבל גם לא שללו אותו. כנראה למישהו "הנס" הזה היה מועיל. רק מאוחר יותר חוגים חילוניים הסבירו את "הנס" כביכול, בצורה הבאה: בקצה מיגדל הכנסייה הייתה כיפה מזהבת. פעם, מישהו, בלוקחו בחשבון שלחידושו של ציפוי הזהב לא יהיו אמצעים כספיים, כדי למנוע הרס מוחלט של הכיפה כתוצאה מארוזיה אטמוספירית, החליט לצפות אותה בשכבה עבה, לא-מתכתית. היה קיץ והטמפרטורה ביום הייתה גבוהה, הכיפה שחוממה מבחוץ, העבירה חלק גדול מהחום פנימה, החום חדר לציפוי המתכתי של הכיפה, ולחללה הפנימי, הריק. אחרי שקיעת השמש, בשעות הערב, כאשר הטמפרטורה מחוץ לכיפה הייתה נמוכה יותר מאשר הטמפרטורה בתוך הכיפה, החום

שנקלט במהלך היום, הקרין החוצה, כשהוא יוצר מאין הילה של אויר חם, בגורמו, יחד עם זאת, אפקט אופטי בצורת זוהר. וזה בדיוק יכול היה לתת אשליה שהוסברה כ"נס". כמובן, אפשר להתווכח עם גישה כזאת, ולתמרן אותה לכיוונים שונים. (חווית ילדות בלתי נשכחת, אני זוכר את הפרצופים שראיתי מלמטה, הייתי בערך בן 8, הבעה של התלהבות עילאית, ידיים מצביעות כלפי מעלה, "הינה היא ! מרייה ! ישו לידה ! רואים ברור !" – המתרגם).

באותו הזמן, בערך, הייתה מפורסמת הפרשה של רצח בנו של בולסלאב פיאסצקי, מנהיגה של "הפאלאנגה" מלפני המלחמה, ארגון בעל נטיות פשיסטיות. אחרי המלחמה פיאסצקי היה הבוס של "האיגוד הקטולי-חברתי" PAX. דבר מעניין הוא, שהסובייטים מתישהו תפסו אותו, ולפי השמועה, דנו למוות. כנראה הבינו שפיאסצקי מת לא יביא להם שום תועלת, לעומת זאת פיאסצקי חי יכול להיות בשבילם יתרון, במיוחד בכל מה שנוגע לשבירת אחדותה של הכנסייה בפולין. רכילויות שונות לא נעימות עליו, היו מסתובבות בשטח. זאת, כנראה, הייתה המצאה שלו, מה שנקרא: כמרים-פטריארכים. דרך אגב, הסתובבה פעם בדיחה – מה הוא המוצא החברתי הטוב ביותר ? תשובה : אמא כובסת ואבא כומר-פאטריארכ. (PAX – "אופוזיציה" קטולית בפרלמנט הפולני בזמן הקומוניזם. כמרים-פטריארכים, כך כינו השלטונות אנשי דת ששיתפו אתם פעולה. מוצא חברתי "עממי" – חשוב מאד אז. – המתרגם).

עובדה בלתי נסתרת היא, שבאישור השלטונות של אז, פיאסצקי יצר קונגלומרט ענק של כלכלה והוצאה לאור. הייתה לו עיתונות משלו ששרתה אותו בלעדית, ודרכו – את המשטר, הוציא לאור ספרים רבים מאד, הוא עצמו היה ציר ל"סיים" (הפרלמנט) הפולני הקומוניסטי יחד עם סיעתו בעלת השפעה רבה, ואפילו היה, אם אני לא טועה, חבר בממשלה. וכל זה היה ללא ספק, "בפרוטקציה" סובייטית. אבל למה ומדוע הרגו לו את הבן ? את זה לא ניתן היה לקבוע, לפחות בפומבי. בחלונות הממשלתיים הגבוהים, אבל יותר במשטרה החשאית, במיוחד המנכ"לית, גברת ביסטריגר, בטח ידעו מאיזה סיבה הבחור החף מפשע (?) הלך לעולם שכולו טוב. האם בגלל עוונות אביו או עקב אי מילוי התחייבויותיו שנטל על עצמו ? מי יודע ? התליינים הסובייטים ומשרתיים הפולניים היו מסוגלים לא רק למעשי נבלה שכאלה, אלא להרבה יותר גרוע מזה. עד לנסיעה שלנו כלום לא היה ידוע בנקודה זו. אותי זה עניין אם לא מסיבה אחרת, אז מהסיבה שפוזרה שמועה, שהרגו אותו היהודים כנקמה על "הפאלאנגה" מלפני המלחמה, ושהרוצח היהודי, כביכול, ברח לישראל.

אני רוצה קצת לחזור לשנות החמישים, כי יש לזה קשר עם שהותנו בפולין אחרי המלחמה. בעמודים הקודמים הזכרתי שבשנת 53, כבר אחרי מותו של סטאלין, אחי פרדק שוחרר ממחנה ריכוז סובייטי אחרי שישב את מלוא 10 השנים שלו. שום חנינה בשביל האזרחים הפולניים, והיו כמה כאלה, לא כללה אותו. עם השחרור ניתן לו דרכון-תעודת זהות, עם, מה שנקרא "סעיף", שעל פיו אסור היה לו לגור בשום עיר גדולה בעלת מספר מוגדר מראש של תושבים. באיזה מספר מדובר – אני לא זוכר. הוא נסע לעיר אומן באוקראינה. שם הכיר אישה, יהודיה, אלמנתו של טייס צבאי. בעלה, רוסי, היה קצין, מטיס מטוסי סילון ראשונים. בזמן אחת מטיסות הניסוי, מטוסו התפוצץ באוויר. הוא נהרג והיא נשארה עם בתה. זמן מה אחר כך הם "נרשמו", זאת אומרת נישאו רשמית. את הילדה אחי גידל כבתו שלו, אם כי היא תמיד הייתה רשומה תחת שם אביה, דבר שהיה הכרחי, בהתחשב בכך שהיא הייתה מקבלת אחריו קיצבת יתומים צבאית. מכתב ראשון מאחי שהגיע בשנת 53 היה כדלקמן : ב-15 ביולי סיימתי את האוניברסיטה שלי, חי טוב, מרוויח שאי אפשר להתלונן (במקור : zywu charaszo i zarabywaju niczewo – המתרגם). למילה הרוסית "ניצ'בו" יש משמעויות רבות. זה יכול להביע "כלום", או "לא רע". בצורה זו הוא אותת לי שהוא חי, אבל לא יכול למצוא עבודה. איפה שהוא ניסה להסתדר, הכל הלך חלק עד שהייתה נשאלת השאלה מה הוא עשה ב-10 השנים האחרונות. אז פרצופו של השואל היה מתקדר, והיו מורים לו לבוא בעוד כמה ימים לקבל תשובה. היא תמיד הייתה שלילית. עם השחרור ממחנה עבודה, נאמר לו שאם יהיו לו קשיים כלשהם בסידור בעבודה, עליו להתייצב אצל פקיד מקומי של N.K.W.D., וזה לבטח יעזור לו. שם, במחנה, בשחרור, נאמר לו שהנבלות המקומיות האלה, מרביתם, ללא ספק, שיתפו פעולה עם הגרמנים בזמן

הכיבוש, יעשו לו קשיים – "אתה אדם נאמן, אנחנו יודעים עליך הכל", אמרו לו. בהתחלה לא כל כך התחשק לאחי ללכת ל-N.K.W.D המקומי הזה, אבל עם הסירובים הקבועים, בחוסר ברירה – הלך. ההוא קיבל אותו אפילו לא רע, "בידידות" טפח על שכמו ושאל איפה היה לאחרונה, הרים טלפון, צלצל לשם, וברוסית עסיסית קילל קודם את אמו ואז אותו עצמו, אחר כך לחץ לאחי את ידו ואמר: חזור לשם, מקום עבודה "סגור" בשבילך, אם משהו יהיה לא כמו שצריך, אנחנו נלמד את השרץ הזה איך צריך לדבר עם אנשים נאמנים כמוך. (ממוזרות ברית המועצות: אחרי מותו של סטאלין, מי שסבל ממנו, נחשב לנאמן יותר לשלטון החדש – המתרגם). כך אצל הסובייטים מסדרים עניינים כאלה. בנקודה זו ביורוקרטיה לא פועלת. הוא באמת חזר לשם, הכל היה מוכן ומסודר ב-100%. למחרת בבוקר הוא התייצב בעבודה. על כל זה פרדק סיפר לי בזמן פגישתנו במוסקבה, אליה הוא נסע כדי להיפרד ממני. אני לפני כן הודעתי לו שזאת נסיעתי האחרונה ושתוך זמן קצר ארצה להתראות עם אחותנו. על ישראל כמוכן, לא נאמר דבר. אחר כך התחיל העניין של רפאטריאציה (הגירה חוזרת – המתרגם) שלו לפולין. שלחתי לו את כל המסמכים הדרושים לאישור אזרחותו הפולנית עד לבספטמבר 1939. שום דבר לא עזר. כל הזמן הוא היה מקבל תשובה שלילית בלי נימוקים.

בזמן ההוא נציג הממשלה הפולנית במוסקבה לענייני הגירה היה M.P., אסיר לשעבר ב"ברזה", חלק את הכלא עם פאוול נ.. פאוול היה מגיע למוסקבה בתפקיד לעיתים קרובות. בקשתי שינסה לסדר משהו דרך M.P. הוא היה והציג לו את כל העניין. M.P. נתן לו מכתב לנציגו בקייב שיברר ויסדר הכל סופית. במקרה הכל הסתדר טוב, כי לפאוול נ. היו בקיוב סידורים מסוימים. הוא היה בקיוב, מסר את המכתב הנציג בעיר אמר לפאוול נ. לבוא בעוד כמה ימים. אחרי מספר ימים הוא מסר לו תשובה רשמית בכתב שהוא קיבל מהגופים המטפלים בהגירה. נאמר בה שכל המסמכים שהוצגו הם בסדר, רק ש"סיבות למתן אישור אין". משהו כזה אפילו גוגול הגדול לא היה יכול להמציא ב"רביזור" שלו. בזמן שהותי האחרונה במוסקבה, אותה כבר הזכרתי, אחרי שיחה עם אשת אחי, רעיה, התבררה סיבת התשובה השלילית. אבכן, אחרי הגשת המסמכים הראשונה, אשת אחי נקראה לשיחה לבד, בלי אחי. הם התחילו ללחוץ עליה, שאיך זה, היא, אלמנת קצין סובייטי שנפל בשרות המולדת הסובייטית, אב לבת, יכולה להסכים לדבר כמו מעבר לפולין הקפיטליסטית (כי דעה כזאת על פולין הייתה לא רק לפקידים האלה, אלא גם לאחרים, במדרג הרבה יותר גבוה). רעיה התגוננה כמיטב יכולתה, שזה הרי בעלה, והיא לא יכולה לעמוד נגדו, כי אישה תמיד צריכה ללכת אחרי בעלה, וכו'. אז אמרו לה: את רק תחתמי לנו על הנייר הזה ואת השאר אנחנו נסדר בלעדיך ואיש לא ידע כלום. נו, ואז היא חתמה. ובדיוק הנייר הזה שימש כסיבה אמיתית לתשובה שלילית. כי כל המסמכים האחרים היו בסדר גמור.

אחר כך צץ עניין אחר. אחי עם משפחתו התגורר בבית קטן וישן. יום אחד הופיע בעליו של "המעון" הזה ואמר שהוא עוזב את אומן, ואו שהם יקנו את הבית, ואם לא, אז שיחפשו להם דירה אחרת. כאשר אחי הודיע לי את זה, כתבתי מכתב ליו"ר נשיאות הועד המרכזי של ברית המועצות (היו"ר היה אז וורושילוב), והצגתי לו את כל העניין, תוך הדגשה מיוחדת שהוא היה קורבן של פולחן האישיות של סטאלין (זה היה אחרי הכנס ה-20 של המפלגה), והוא ישב 10 שנים מלאות על כלום, ושאינו מבין את הקשיי הדיור של הסובייטים, ושבמקרה של אחי, הפתרון הפשוט ביותר של הבעיה הוא מתן רשות לאחי להגר לפולין. (בכנס ה-20 של המפלגה ב-1956 חרושצ'וב גינה את סטאלין על פשעיו, הוא קרא לתקפה זו בשם עדין: "פולחן האישיות" – המתרגם). אני גר בוארשה, בדירה די מרווחת, ואני יכול לקבל אותו אצלי. (דירתנו המרווחת מנתה 50 מטר מרובע, 2 חדרים ומטבח – המתרגם). שום תשובה לא קיבלתי, לעומת זאת, אחרי כחודשיים, אחי כתב לי שהוא הוזמן לוועד המפלגה באומן, ושם הצהירו בפניו שהוקצבה לו דירה בבנייני מגורים חדשים המיועדים לעובדי הועד של המפלגה (?). איך אפשר ככה לא להאמין ב"ניסים"? בצורה זו נפתרה בעיית הדיור, אבל אישור לנסיעה לא נתנו. מוזר (?), ולפעמים מצחיק היה השלטון הסובייטי הזה. יחסית לתנאים סובייטים הדירה הייתה מותרות: שני חדרים עם מטבח, מקלחת ושירותים. על דבר כגון זה, אזרח סובייטי מן המניין לא העיז אפילו לחלום.

לפני מספר שנים (אם סופרים משנות השישים) נפטרה הלה, אשתו של יוזק, אחיה של גינה. זה היה צריך להיות ניתוח קטן על רקע נשי. היא הייתה מטופלת פרטית של אחד הגינקולוגים הטובים ביותר של בית החולים של M.S.W. (משרד הפנים, בית חולים למיוחסים – המתרגם). לפי מה שעדכנו אותנו אחר כך, הם פגעו בעצב המבקר את תנועת המעיים. יוזק נשאר לבד עם שני ילדים, אז כבר "בגלות" בלובלין. עוד בורוצלאב, כמנכ"ל של "איגוד האנרגיה של שלזיה תחתית", היה "תקל" על רקע של יוקרה, עם אישיות מפלגתית חשובה באיגוד הזה, דרך אגב, יהודי. ההוא היה תחמן, לעומתו יוזק היה מאד ישר, ויחד עם זה, תמים. התוצאה של מחלוקת זו הייתה העברתו של יוזק מורוצלב לתפקיד נמוך מאד (יחסית לזה שבורוצלאב) של מנהל תחנת כוח בלובלין. שם הוא גם חלה במחלה קשה. זאת הייתה איזושהי דלקת קרום המוח מסובכת מאד על רקע שחפתי. גינה הייתה נוסעת לעיתים קרובות ללובלין, כי שם נשאר שני ילדים קטינים – רישק ומישקה. נסיעות אלה פגעו בבריאותה הרופפת ממילא. נונה עם הילדים כבר לא הייתה, מזה מספר שנים הם היו בישראל. רישק היה אמיץ מאד. מהר מאד הוא למד להיות עצמאי ואחראי (מהר, כי היה חייב, כי ברירה אחרת לא הייתה). הוא עשה קניות, ובכלל כל מה שהיה צריך. ביוזק טיפל בבית החולים פרופסור שטיין, נאורולוג ידוע בפולין. כל שבוע היו עושים לו ניקור – הוצאת נוזל עמוד השדרה לקביעת מצב המחלה. התוצאות לא הצביעו על שיפור, יותר נכון, להיפך. היו תקופות שהיו משחררים אותו מבית החולים. הוא הכיר אישה, אדם מאד הגון, שתוך זמן קצר התחילה לגור אתו. שתי הנשים (מישה הייתה אז "אישה קטנה") בבית אחד, אחת הייתה צריכה למלא תפקיד של מנהלת הבית, זה, כנראה עסק מסובך מאד. בקיצור, האישה הגדולה ו"האישה הקטנה" לא מצאו שפה משותפת. לא היה ביניהן, מה שנקרא היום "כימיה", יוזק כאב את זה מאד, אבל מה הוא יכול היה לעשות? הוא היה בין הפטיש לסדן – מצד אחד אישה שהתאימה לו מאד, מצד שני בתו, אותה אהב מאד. ובאמצע, בין הנשים הניציות, היה הוא – אדם בעל בריאות הרוסה, אם כי בגיל צעיר יחסית.

עבודתי ב"המתרגם" התנהלה לרוב בצורה חלקה, בלי ריגושים מיוחדים. בזמן ההוא, בערך קרה דבר עזוב מאד. לא היה חסר הרבה, וללודקה ויזיק יצטרף אח קטן. רופאים קרדיולוגים שאצלם גינה הייתה תחת השגחה מתמדת, התנגדו נחרצות. תוך עזרה בולטת של רופאים שנהגו לבקר במועדון הספר והעיתונות (מקום עבודתה של גינה – המתרגם) הצלחנו לסדר הכל מהר וחלק. הטיפול נעשה בבית חולים. את האירוע העצוב הזה לא היינו מזכירים מעולם. הילדים שלנו גם לא ידעו על כך דבר, לא רק כי הם היו עוד רחוקים מ"בגרות" בכדי להבין את זה, פשוט לא היינו מסוגלים לדבר על זה. אני משער שעד היום הם לא יודעים, ושרק מהרשימות האלה זה יודע להם (השנה 1996). (טעות. עוד בפולין, כשהייתי בן 14, שמעתי את אימא אומרת לחברה שחיבקה תינוקת: "הוא היה יכול להיות באותו הגיל, בנו לא הסכים בשום פנים ואופן" – המתרגם). היום הם כבר "גדולים", יש להם ילדים משלהם. יזיק בעוד 3 שנים יחליף קידומת ל-50, ולודקה קטנה ממנו בשנתיים, יש לה בת בוגרת, אחרי צבא, סטודנטית באוניברסיטת חיפה, הבן צעיר ב-3 שנים, עוד לפני הצבא, וילד קטן בן 10. גם ליזיק יש שלישייה – הבת הבכורה גמרה 13, הבן הצעיר הוא בן 10, הבן הקטן, ילד מתוקי, נכנס לשנתו החמישית.

כל פעם כשאני חושב על זה, שהיא איננה ושלא יכולה לראות את כל זה, אני שוקע בעצב תהומי. אני נזכר בתאריך משמעותי מאד – 24 בנובמבר 1963. היה ערב, עבדתי כרגיל, רדיו היה מכוון ל-B.B.C. פתאום נמסרה ידיעה מקפואת דם: נשיא ארצות הברית, ג'ון פ. קנדי נרצח. קצת היסטורי האם להתחלק בידיעה הזאת עם מישהו. ואולי כל זה יתברר כלא אמת? בכל זאת החלטתי להתקשר לאחד הידידים הקרובים שלנו. הוא גם תחילה לא יכול היה להאמין, שוב ושוב היה שואל האם שמעתי היטב. למחרת היה ברור שזה קרה. לפני שגרירות אמריקאית נוצרו טורי אנשים הרוצים להביע את הערכתם הצנועה לאחד הנשיאים הגדולים. בעצם עד היום לא התברר עד הסוף ובלי ספקות מי ביצע את מעשה הנבלה הזה. העובדה של מותו בירייה של, כביכול, הרוצח, לי אוסבאלד, כמעט מיד אחרי רציחתו של קנדי הטילה צל על אמינות כל ההשערות. מה שמעניין, שזה שרצה להגן על העם האמריקאי מפני העוול שנעשה לו, היה לא אחר מאשר מאפיונר "קטן", ג'ק רובי, בנו של מהגר מלודז', רובינשטיין. זמן לא רב אחר כך גם הוא חוסל.

כנראה נפטר מסרטן בבית חולים בדאלאס. כבר קודם, בהזדמנות אחרת כתבתי שעדים חיים אינם אהודים, שעדים בטוחים ביותר הם אלה המכוסים בשכבה של 2 מטר אדמה. שנים רבות אחר כך הייתי מספר פעמים בדאלאס ותמיד הייתי מבקר את מקום האירוע הטרגי הזה. בבניין מחסן הספרים לשעבר, שם עבד המתנקש בנשיא, כביכול, לי אוסבלד, ושממנו הייתה אמורה להיירות הירייה הקטלנית, ישנו היום מוזיאון המוקדש לאירועים של נובמבר שנת 1963. משם רואים את המנהרה בה עברה השיירה הנשיאותית, ושממנה נורתה הירייה האחרת, זאת שבפועל הרגה את הנשיא. גם היורה הזה חוסל, ומיד. באמריקה "נסים" כאלה קרו לא פעם.

לקראת סוף שנת 1963 הגעתי למסקנה שתקופת "ההסגר" שלי שלפני הנסיעה, כבר חלפה, ושהגיע זמן להגיש את הניירות עם הבקשה לעזיבה. לתמימות האנושית, כנראה, אין גבולות. כאילו זמן היה יכול לטשטש עובדות. אולי בכל מקום אחר, אבל לא במדינות של מה שנקרא "דיקטטורה של הפרולטריון". שם קיימים גנזכים מיוחדים עם מדבקה "לשמור לתמיד" (במקור כתוב ברוסית – המתרגם). ובכל זאת איש לא ניסה להיטפל אלי. כנראה זאת הייתה אז ההנחיה: רוצה, שיסע, דירה משאיר? משאיר, מקום עבודה משאיר? משאיר. בלי מטען עודף קל יותר לסוסים. אחר כך רק אישתי, גינה, הזמנה בנפרד, בלעדי. לגינה היה, מה שנקרא: המראה הטוב – בלונדינית, עיניים כחולות. לילדים גם לא היה דבר ממראה יהודי. יכול להיות שאי-שם, מאחורי הקלעים של משרד הפנים מישהו חשד שהיא לא יהודיה ושהסכמתה לנסיעה נסחטה ממנה על ידי. השערות אלה שלי נשענו על עובדות משנים 56 ו-57. ואולי זה רק היה נדמה לי? אני לא יודע. בחוג מכרינו, אלה הנקראים "יהודי מחתרת", שלא "יצאו מהארון" עד עכשיו, ובכוח נחשבים לפולנים, המקרה שלנו היה אמור להיות "test case". אם אצלי זה היה יכול לתפוס, אז מדוע לא, למשל, אצלם?

בנושא זה הסתובבו אז בדיחות שונות. הנה כמה מהן. יהודי מסוים התכוון להגר ולא כל כך ידע איך להיפטר מתעודת המפלגה. פשוט לזרוק או להשאיר למישהו – פחד, לכן כדי להיות בסדר כתב בקשה לועדת המפלגה כדלקמן: (המשפט הבא לא ניתן לתרגום! אני מצטט אותו כמו שהוא. רק אתה אשם, קורא יקר, שאינך שולט ברזי השפה הפולנית – המתרגם) *Z powodu mojego hercenfelera prosze wypisac mnie z pezetpeera, prosze mnie wiecej nie trzymac za czlonek, kresle sie z powazaniem, Icek Skowronek.*

לאחר הייתה בעיה עם מילוי משבצת השאלון: "היחס למדינת פולין". לכתוב שאין יחס – מרוב כעס הם עוד יכולים לסרב לשחרר אותו. לכתוב שיש יחס – גם סיבה טובה לא לתת לצאת, כי כאילו יש יחס, אז למה הוא נוסע? הוא שקל זמן רב, בסוף בא לו רעיון: במשבצת "היחס למדינת פולין" הוא כתב: "כמו לאישתי שלי". הפקיד שטיפל בעניינינו לא כל כך ידע איך להתייחס לתשובה כזאת. הוא קרא לו ואמר: אדוני, היו תשובות שונות במשבצת הזאת, אבל כזאת עד עכשיו עוד לא הייתה, נא להסביר לי מה זה אומר. היהודי חיך, ובקריצת עין אמר: אתה יודע, אני חייב, אבל לא נהנה מזה. לבסוף קיבלנו תשובה. היא הייתה חיובית, עם זה שנשללה מאתנו אזרחותנו הפולנית, ובמקום דרכונים רגילים הונפקו לנו תעודות מסע, לכל אחד לחוד. אני לא זוכר האם הן היו תקפות עד לחציית הגבול ושם היה צורך למסור אותן למשרד ביקורת הגבולות. כנראה כך זה היה צריך להיות, כי שאלתי את הפקיד והוא אישר. ומה אחר כך? אני ממשיך לשאול. הוא הסתכל עלינו בפליאה. אחר כך? אחר כך זה זבש"כם בלבד, זה לא עניין שלנו. לא שאלתי יותר דבר. "תעודות מסע" אלה היו ללא תקדים אחרי מלחמת העולם השנייה. בצורה לא רצונית נדחפה לי למוח ההשוואה עם התקופה הראשונה של עליית היטלר לשלטון, כאשר היהודים עוד לא היו נשלחים ל-Vernichtungslager Auschwitz, כי כזה עוד לא הספיקו לבנות ולהפעיל. בתקופה זו, עוד לפני שהונהגו Nurnberggesetze – "חוקי נירנברג הגזעיים", הרשו ליהודים לעזוב את גרמניה ואפילו הנפיקו להם דרכונים גרמניים, עם זאת שהייתה בהם כותרת גדולה JUDE, על כל האלכסון. למסמך הזה אופי חד כיווני – הוא לא הסמיך לחזרה. האם יש לי טענות בנקודה זו? מה פתאום. מה שכתבתי זה רק לצורך השוואה.

קשה להאשים את שלטונות פולין שלפני המלחמה בעודף פילושמיות, וללא ספק הם היו נפטרים בשמחה מהיהודים, אם זה היה אפשרי, אבל בשיטות נבזיות כאלה, הם אפילו לא ניסו לפעול. מדגסקר או אוגנדה – אמנם כן, אבל בלי כפיה ועם זכות חזרה. זכורה פרשת זבונשיץ (Zbaszyn), סמוך לפני המלחמה, עיר ליד הגבול במחוז פוזנאן, אליו הגרמנים גירשו משטח מספר מסוים של יהודים, שפעם בעבר היו בעלי אזרחות פולנית. הממשלה הפולנית של אז לא רק קיבלה אותם, אלא כנראה, גם הכירה באזרחותם הישנה. אותנו איש לא גירש בכוח הזרוע, זה נכון, אבל הצעד הזה שלנו היה מוכתב על ידי דאגה לעתיד הילדים שלנו, דבר אותו נוכחנו לדעת לא יותר מ-4 שנים מאוחר יותר (שנת 1968). זה היה האקסודוס האחרון, אחריו נשארו בפולין שאריות אומללות של יהדות פולין. פולין הפכה כמעט Judenrein. וזה אחרי אלף שנות מסורת על אדמת פולין.

ידידינו הלא-יהודים אמרו לנו: לאן אתם נוסעים? שיערה לא תיפול מראשכם. לא היה לנו ספק בכוונתם האצילית, אבל חוץ מהם היו בפולין לא מעטים כאלה שבשומעם את המילה "אצילות", הושיטו את ידם אל הסכין והאלה. זה הזכיר לי את הבדיחה הבאה: יהודי החליט לנסוע מפולין. מכרים לא-יהודים ניסו להניע אותו מהצעד הזה – מה מפריע לך בפולין שלנו? היהודי בתשובה: לא מה, אלא מי. מפריע לי החלבן. מה?!, בגלל איזה חלבן אתה רוצה לעזוב אותנו? בושח וחרפה. ובמה מפריע לך אותו החלבן? בזה, עונה היהודי, שב-5 בבקר הוא דופק על דלתי. נו, ומה רע בזה? שום דבר מיוחד, רק איך אני צריך לדעת שזה לא שליחים של גופים מסוימים? זאת אולי בדיחה קצת ארוכה ומריחה מנפטלין. טיעון אחר שאיתו ניסו להניע אותי מהחלטת הנסיעה, היה: מאיפה פתאום כזאת רגישות לניירת? ארבעים שנה (כי זה היה גילי אז) של הפולניות הזאת, איזה שהיא לא תהיה, כך שתם לא זורקים דרך החלון או מורידים עם המים בבית שימוש? לא הייתה לי תשובה לזה. מה שאני יכול לקבוע מפרספקטיבה של 34 שנים בישראל, מחוץ לפולין – אנחנו ממשיכים לדבר עם הילדים בפולנית, אנחנו קוראים ספרים בפולנית, עיתונים פולניים, רואים הצגות וסרטים פולניים אם הם מופיעים, מספרים בדיחות פולניות, משתעשעים בפולנית עם חברים, בפולנית שותים וודקה, בימי הולדת שרים בפולנית "עד 100 שנה". האם כל זה חסר משמעות? שלפולין אני חייב את השכלתי? כמובן שכן. מעולם אני לא מכחיש את זה ולא שוכח. ו-20 שנות עבודה לויאלית בשביל פולין, איך שלא יהיה, לא נחשבים? אפשר להגיד שבנקודה זו אנחנו משתווים. אבל עם דברים כאלה במהלך שנות חיים לא משתווים, איתם יורדים לקבר.

הצהרנו על דירתנו למינהלה, כדי לקבל נייר מתאים (בפולין הקומוניסטית הדירות היו שייכות למדינה – המתרגם). המינהלה שלחה אפילו מבקר שיבדוק אם כל הקירות, החלונות והדלתות נשארו במקום. אותו דבר עם חשבונות חשמל, גז, טלפון. את כל הרהיטים הכבדים מכרנו בגרושים. אלה החדשים, שנקנו לא מזמן, החלטנו לקחת (בושה להגיד – הם משמשים אותנו עד היום). את כל הספרים הפולניים לקחנו אתנו. לקחנו את הדברים החיוניים לחיים מידיים, יום-יומיים רגילים, כבר במקום החדש. כסף לא לקחנו מהסיבה הפשוטה שלא היה לנו. חסכוניות שהיו לנו שימשו להכנות לנסיעה. הזמנו "ליפט" – ארגז גדול לאריות כל "נכסינו". זה היה אמור ללכת דרך הים. איתנו לקחנו רק מטען-יד.

האם אפשר להתחיל חיים חדשים בגיל 40 (ארבעים) באקלים אחר, חברה אחרת, תרבות אחרת, בלי ידיעת השפה ועוד בלי הרגלים רבים שנרכשו ב-40 שנות חיים אלה? תשובה לשאלות אלה יהיה צורך לחפש בשנים הבאות. שום התחלה חדשה היא לא קלה, וכמו שהזכרתי כבר מספר פעמים – תחילה צריך לזה להתרגל, אחר כך לחבב, ורק אז קל יותר לסבול את זה.

לבסוף הגיע היום ההוא, ביוני של שנת 1964. אני לא יודע האם כל מי שנוסע מרגיש אותו דבר, הרגשה מאד לא נעימה – יש בית – היה בית. עם סיבוב המפתח בדלת – הבית פסק מלהתקיים. הכל כאילו נשאר תלוי בחלל. אין בית. הרגשת חוסר הביתיות משתלטת על כל ישותו של האדם. קשה להימנע ממשחשבה, שבכל זאת זה לא אותו הדבר כמו לפני 25 שנה, זאת לא הרכבת שנוסעת אל הלא נודע, אלא רכבת נוסעים נוחה ליעד מוגדר מראש.

